

Олена Овчаренко,
асистент кафедри організації
судових та правоохоронних
органів Національного
університету «Юридична
академія України імені
Ярослава Мудрого»,
кандидат юридичних наук,
м. Харків

Роль суддівської етики в регламентації професійної діяльності судді: питання теорії і практики

УДК 347.962

У статті аналізується проблема етичних стандартів суддівської діяльності. Вивчені міжнародно-правові акти, які регламентують питання суддівської етики, зарубіжний досвід у цій сфері. Розглянуто положення Кодексу суддівської етики, схваленого XI з'їздом суддів 22 лютого 2013 року. Узагальнено та проаналізовано механізм притягнення судді до відповідальності за порушення морально-етичних принципів поведінки за чинним законодавством.

Ключові слова: суддя, Кодекс суддівської етики, присяга судді, відповідальність судді.

Овчаренко Е. Роль судейской этики в регламентации профессиональной деятельности судьи: вопросы теории и практики

В статье анализируется проблема этических стандартов судейской деятельности. Изучены международно-правовые акты, регламентирующие вопросы судейской этики, зарубежный опыт в этой сфере. Рассмотрены положения Кодекса судейской этики, утвержденного XI съездом судей 22 февраля

Питання обов'язковості етичних засад для служителів Феміди викликає жваву дискусію в науковій юридичній літературі. Так, німецький теоретик Р. Циппеліус стверджує, що норми етики слід розглядати поза правовим контекстом, тобто їх можна вважати со-

2013 года. Обобщен и проанализирован механизм привлечения судьи к ответственности за нарушение морально-этических принципов поведения по действующему законодательству.

Ключевые слова: судья, Кодекс судейской этики, присяга судьи, ответственность судьи.

Ovcharenko O. Role of Judicial Ethics in Regulation of Judicial Profession Standards: Theoretical and Practical Aspects

The author analyzes ethical standards of judicial profession. International legal acts regulating the issues of judicial ethics and relevant international experience are reviewed. Provisions of the Code of Judicial Ethics, approved by the XIth Congress of Judges on February 22, 2013. The mechanism of subjecting judges to responsibility for violation of moral and ethical principles of judicial conduct are studied.

Key words: judge, Code of Judicial Ethics, judicial oath, judicial liability.

ціальними регуляторами, які не мають юридичного значення, а отже не володіють імперативною силою [1, с. 17]. Ця позиція відтворена і в рекомендаційних міжнародно-правових актах. Зокрема, у параграфі 6 Висновків першої експертної комісії Міжнародної

асоціації суддів, що стосуються правил етичної поведінки суддів, їх застосування та дотримання (2004 р.), підкреслюється необхідність не плутати етичні питання із питаннями дисципліни [2, с. 74].

Водночас серед учених-юристів поширена думка, що етичні стандарти поведінки суддів є важливим інструментом забезпечення підзвітності й добросовісності суддівського корпусу. У параграфі 5 Висновків зазначається, що етичні принципи існують для того, щоб постать судді була поза будь-якими підозрами, а також аби заохотити суддю прагнути найвищих стандартів. Як справедливо зазначає з цього приводу російська дослідниця Т. М. Нешатаєва, створення етичних стандартів поведінки суддів активує внутрішні механізми саморегулювання і самоконтролю кожного судді, що зумовлює необхідність їх розробки суддівським співтовариством (судовими радами, асоціаціями суддів тощо) без будь-якої участі органів законодавчої влади [3, с. 259].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року (далі – Закон) закріплює, що питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, затвердженим з'їздом суддів України (ст. 56) [4]. Цей документ, ухвалений XI з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року (далі – Кодекс), містить низку рекомендацій суддям у період перебування на посаді щодо належної поведінки – як службової, так і поза-службової [5].

Важливою нормою вказаного Закону є обов'язок судді дотримуватися присяги, текст якої містить насамперед стандарт діяльності судді з відправлення правосуддя відповідно до принципів справедливості, законності й верховенства права. Водночас присяга містить чітку вимогу: суддя має дотримуватися морально-етичних принципів поведінки, яка включає заборону вчинення дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади (статті 54, 55 Закону) [4]. Тлумачення наведених законодавчих приписів неможливе без звернення до загально-визнаних у суспільстві моральних імперативів та нормативних актів (у тому числі міжнародних), які регламентують різноманітні аспекти належної поведінки суддів.

Питання суддівської етики досліджувалися як у вітчизняній науковій юридичній літературі (І. Л. Самсін [6, с. 35-38], В. В. Городовенко [7, с. 164], С. В. Подкопаєв [8, с. 20-25] та ін.), так і в російській (О. С. Кобліков [9], Н. В. Радутна [10], Т. М. Нешатаєва [3, с. 258-313]). Однак судова реформа поступово утверджує нові підходи до нормативної регламентації етичних стандартів суддівської професії. У зв'язку з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» у травні 2010 року посилено відповідальність судді за порушення етичних норм [11]. У новому Кодексі суддівської етики підкреслено, що судді добровільно беруть на себе більш істотні

обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці. Враховуючи конституційні положення про підстави звільнення судді, однією з яких є порушення присяги судді (пп. 5 ч. 5 ст. 126 Конституції України) [12], актуальним є визначення механізму притягнення судді до відповідальності за неетичну діяльність або бездіяльність. Отже, метою нашого дослідження є визначення джерел нормативного закріплення стандартів суддівської етики, а також передумов відповідальності судді за порушення цих стандартів.

Джерела закріплення стандартів суддівської етики

Професійна етика судді базується насамперед на визнаних у суспільстві нормах моралі. Остання набула законодавчого визначення як система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [13]. Норми суспільної моралі діють у тих ситуаціях, коли правові приписи не встановлюють для суддів конкретних правил поведінки, що відповідає кращим суспільним уявленням про судову владу та її носіїв. Як справедливо наголошує Л. С. Халдеев, займатися суддівською діяльністю може лише людина, яка усвідомлює свій громадський і професійний обов'язок, виконує його за велінням совісті, виявляючи при цьому глибоку повагу до закону, нетерпимість до правового нігілізму в будь-яких його проявах, правдолюбство і повагу до людини, її честі й гідності, наполегливе прагнення до пошуків і досягнення істини [14, с. 234]. Тільки за таких умов утверджуватиметься авторитет суду в суспільстві.

Важливим джерелом стандартів суддівської етики є чинне законодавство. Так, Закон України «Про правила етичної поведінки» від 17 травня 2012 року визначає керівні норми поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, під час виконання ними службових повноважень та порядок притягнення їх до відповідальності за порушення таких норм. Дія цього закону поширюється на всіх професійних суддів, народних засідателів і присяжних, а також членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККСУ), членів Вищої ради юстиції (далі – ВРЮ) та службових осіб секретаріатів цих органів. Визначені законом правила етичної поведінки є правовою основою для кодексів чи стандартів поведінки, а їх порушення тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, кримінальну та матеріальну відповідальність з урахуванням особливостей правового статусу таких осіб, визначених Конституцією і законами України. Серед завдань носіїв влади, визначених вказаним нормативним актом –

всіляке сприяння зміцненню довіри громадян до влади, утвердження її чесності, неупередженості та ефективності [15].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон) визначив такі обов'язки суддів у службовій сфері: (а) своєчасно, справедливо й безсторонньо розглядати й вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; (б) додержуватися правил суддівської етики; (в) виявляти повагу до учасників процесу; (г) дотримуватися присяги судді; (д) не розголошувати відомостей, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; (е) виконувати вимоги та додержуватися обмежень, установлених Законом України «Про заходи запобігання і протидії корупції»; (є) подавати щороку до 1 квітня за місцем роботи декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік за формою і в порядку, що встановлені Законом; (ж) проходити регулярну професійну підготовку в Національній школі суддів України (для судді, призначеного на посаду вперше – щорічну; для судді, який обіймає посаду судді безстроково – раз у 3 роки) (ст. 54) [4]. Визначені Законом суддівські обов'язки мають своє відображення в процесуальному законодавстві, антикорупційних актах, інших приписах законодавства про судоустрій, а також міжнародно-правових стандартах, інкорпорованих у національне право, зокрема Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [16]. Дотримання перелічених настанов є не лише посадовим, а й моральним обов'язком судді.

Спеціальні норми, які встановлюють корпоративні правила суддівської етики, містяться у національних та міжнародно-правових актах. У США та низці країн Європи етичні засади судової діяльності розробляються і затверджуються органами суддівського співтовариства. Приміром, у США діє модельний Кодекс поведінки суддів, ухвалений Суддівською конференцією США у 2007 році. Положення цього документа є орієнтиром для ухвалення кодексів поведінки суддів в окремих штатах. У країнах континентального права основні аспекти поведінки суддів регламентуються переважно на законодавчому рівні (ФРН, Франція, Австрія, Бельгія, Фінляндія, Ірландія, Ісландія, Норвегія, Португалія), а кодекси суддівської етики ухвалені лише в окремих країнах (Естонія, Литва, Італія, Словенія) [3, с. 260-313; 17, с. 75-109].

У пострадянських країнах питанням суддівської етики традиційно приділяється значна увага. Це пов'язано як із необхідністю функціонування належного судочинства, так і з підвищеною увагою суспільства до питань забезпечення суддівської незалежності в умовах становлення правової державності.

Відповідно до ч. 3 ст. 4 Кодексу суддівської етики Російської Федерації від 19 грудня 2012 року дотримання його положень має бути внутрішнім переконан-

ням судді, правилом його життя, сприяти зміцненню довіри суспільства до судової системи, її впевненості в тому, що правосуддя здійснюється компетентно, незалежно, неупереджено та справедливо. Відповідно до ч. 3 ст. 2 цього документа в тих випадках, якщо які-небудь питання суддівської етики не врегульовані Кодексом, суддя повинен дотримуватися загальноприйнятих принципів морально-етичної поведінки в суспільстві, а також міжнародних стандартів у сфері правосуддя та поведінки суддів [18].

Принцип незалежності судової влади вимагає справедливого розгляду справ, дотримання прав учасників судового розгляду і належної поведінки з боку суддів

Міжнародно-правова регламентація правил суддівської етики

Джерела закріплення етичних стандартів суддівської діяльності на міжнародному рівні можна поділити на декілька груп. Перша з них – це міжнародні угоди універсального або регіонального характеру, що регламентують загальновизнані критерії належного судочинства. Особливістю таких документів є те, що вони не наводять вичерпних правил етичної поведінки, а містять деякі критерії оцінки виконання суддями своїх посадових обов'язків, однак норми цих актів є підґрунтям для розробки і ухвалення національних етичних приписів.

Важливим орієнтиром у професійній діяльності суддів є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Вона є частиною національного законодавства більшості країн Європи, зокрема й України. В Конвенції йдеться про такі обов'язки суддів: (а) дотримання принципу публічності та прозорості судового процесу; надання доступу до судових засідань представникам ЗМІ, враховуючи при цьому права учасників процесу (ст. 6, ст. 10); (б) забезпечення справедливого, незалежного,

об'єктивного і всебічного розгляду справи в розумні строки (ст. 6); (в) уникнення будь-яких форм дискримінації в судовому процесі (ст. 14) [16].

Основні принципи незалежності судових органів, що схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН у 1985 році, не містять приписів, безпосередньо присвячених суддівській етиці, однак вказують на те, що принцип незалежності судової влади вимагає справедливого розгляду справ, дотримання прав учасників судового розгляду і належної поведінки з боку суддів [19, с. 168-170].

Другу групу міжнародно-правових актів, які регламентують етику суддів, становлять документи, ухвалені міжнародними та європейськими органами суддівського співтовариства. Належачи до так званих норм міжнародного «м'якого права», ці приписи мають рекомендаційний характер і акумулюють узагальнені національні норми суддівської етики. Окрім того, деякі з них можуть служити критеріями оцінки дій українських суддів з точки зору загальноприйнятих моральних настанов.

Досить детально порушення етичних норм випирані у Бангалорських принципах поведінки суддів, схвалених резолюцією № 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року. У п. 4 цього документа зазначається, що дотримання етичних норм, демонстрація їх дотримання є невід'ємною частиною діяльності суддів [2, с. 28-34]. Як справедливо відзначає Т. М. Нешатаєва, в Бангалорських принципах уперше на міжнародному рівні зроблено акцент на активній ролі суддів в розробці та дотриманні належних стандартів поведінки і виконання професійних функцій, а не на інституційних гарантіях незалежності судової влади. Про успіх цього документа, на думку вченої, свідчить його активне застосування національними і міжнародними судами [3, с. 266].

Окремі положення, які безпосередньо стосуються суддівської етики, мають такі документи, як Загальна (універсальна) хартія судді, схвалена Центральною радою Міжнародної асоціації суддів у 1999 році (ст. 6,7) [2, с. 35-38], Рекомендація Комітету Міністрів РЄ № R (94)12 «Щодо суддів: незалежність, дієвість і обов'язки» 2010 року (ст. 59-65, ст. 72,73)[20], Європейська хартія про закон «Про статус суддів» 1998 року (п.1.5, розділ 1) [21], висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів РЄ про принципи та правила, що регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, етичні норми, несумісні з посадою поведінку та неупередженість, 2002 року [2, с. 130-147].

Обов'язки суддів, що впливають із норм суддівської етики: міжнародні стандарти та національне законодавство

Аналіз змісту наведених вище міжнародно-правових актів та національного законодавства, яке регламентує питання суддівської етики, дозволяє

провести класифікацію відповідних етичних засад. Безумовно, найбільшу групу приписів складають *етичні стандарти службової діяльності судді*. Серед них передусім слід виділити обов'язки судді, пов'язані з відправленням правосуддя. Так, в усіх міжнародних актах, а також Кодексі суддівської етики встановлено, що суддя при розгляді й вирішенні справ повинен діяти *незалежно та неупереджено*. Це має проявлятися у ретельному вивченні усіх обставин справи, у побудові відносин з адвокатами та іншими учасниками судового розгляду, які ґрунтуються на недопущенні проявів явної прихильності або упередженості, ввічливому та тактовному ставленні. Заборона судді вступати у позапроцесуальні взаємовідносини з одним із учасників процесу або його представником у справі за відсутності інших учасників процесу також спрямована на забезпечення незалежного й безстороннього розгляду справи. Суддя мусить уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та бути незалежним від своїх колег у процесі прийняття рішень.

Найбільш важливим правилом позаслужбової поведінки судді є те, що він повинен надавати пріоритет здійсненню правосуддя над усіма іншими видами діяльності

Він також має діяти згідно з принципами *законності й верховенства права*, послідовно дотримуючись положень чинного законодавства. Суддя не вправі проявляти неповагу до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо та не дозволяти цього іншим.

Важливим блоком етичних обов'язків судді є дотримання принципу *гласності й відкритості судового розгляду*. Так, суддя має надавати у встановленому законом порядку представникам засобів масової інформації можливість отримувати інформацію, не

допускаючи при цьому порушення прав і свобод громадян, приниження їх честі й гідності, а також авторитету правосуддя. Суддя має утримуватися від публічних заяв, коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Суддя також не вправі розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи [3, с. 28-34; 5].

У контексті аналізу етичних засад службової діяльності судді можна навести приклад із практики американського правосуддя. Так, на початку 2013 року у штаті Індіана (США) 52-річна суддя Лайза Трейлор-Вольф була звинувачена в порушенні професійної етики. Підставою для таких заяв став зв'язок судді із 26-річним Скоттом Уомплеру, засудженим за вчинення серії тяжких злочинів, у тому числі крадіжки і пограбування. Суддя, яка поєднувала свою посаду із адвокатською практикою, здійснювала захист цього чоловіка, під час чого у них зав'язалися особисті стосунки. За «тюремний петинг» судді було пред'явлено одразу чотири пункти звинувачень у порушенні професійної етики: секс адвоката з клієнтом, особиста зацікавленість у його долі, підрив довіри до правосуддя і негідна для судді поведінка. Долю Л. Тейлор-Вольф вирішуватиме Верховний суд штату Індіана, однак за американським законодавством найбільш вірогідним рішенням буде позбавлення судді посади [22].

Друга група етичних стандартів – це *правила, що регламентують позаслужбову поведінку судді*. Відповідно до Кодексу суддівської етики 2013 року суддя зобов'язаний докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною (ст. 3). Варто зауважити, що таке широке формулювання встановлює досить високі стандарти позаслужбової поведінки судді, що вимагає від нього дотримання основних моральних імперативів, поширених у суспільстві.

Розділ III Кодексу (ст. 16-20) містить більш конкретні правила позаслужбової поведінки судді. Зокрема встановлено, що суддя:

(а) не може належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої;

(б) має право брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитету суду і не можуть вплинути на здійснення правосуддя, проте повинен уникати взаємовідносин, які можуть вплинути на незалежність та неупередженість судді;

(в) повинен бути обізнаним про свої майнові інтереси та вживати розумних заходів для того, щоб бути

обізнаним про майнові інтереси членів своєї сім'ї;

(г) повинен враховувати, що сімейні, соціальні взаємовідносини чи будь-які інші стосунки та втручання з боку органів державної влади не мають впливати на поведінку судді чи ухвалення судових рішень;

(д) участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади.

Найбільш важливим, на нашу думку, правилом позаслужбової поведінки судді є те, що він повинен надавати пріоритет здійсненню правосуддя над усіма іншими видами діяльності (ст. 16 Кодексу) [5]. У Бангалорських принципах поведінки суддів також підкреслюється, що суддя не має права використовувати чи дозволяти використовувати авторитет займаної посади для досягнення особистих інтересів, членів своєї сім'ї чи інших осіб. Суддя не повинен діяти чи дозволяти іншим діяти таким чином, щоб можна було зробити висновок, що будь-хто неналежно впливає на здійснення суддею його повноважень (п. 4.9) [3, с. 28-34].

Цікавий прецедент, пов'язаний із позаслужбовою поведінкою судді, стався у Російській Федерації. Так, у грудні 2012 року голова Бердського міського суду Новосибірської області В. Верховський був затриманий за керування автомобілем у нетверезому стані. Під час затримання інспекторами ДІБДР суддя чинив опір і відмовився пройти медичний огляд. На початку 2013 року В. Верховського притягнули до адміністративної відповідальності й позбавили статусу судді [23]. Безумовно, цей приклад є яскравою ілюстрацією того, що у повсякденному житті суддя повинен не забувати про свій високий статус і дотримуватися законів нарівні з іншими громадянами.

Третю групу етичних стандартів суддівської професії становлять *обмеження, пов'язані з виконанням посадових функцій*. Згідно з п. 4.2 Бангалорських принципів поведінки суддів постійна суспільна увага спонукає суддю до певних обмежень, й незважаючи на те, що пересічному громадянину вони могли б здатися обтяжливими, суддя приймає їх добровільно та охоче [3, с. 28-34].

Насамперед це обмеження, пов'язані з реалізацією права на свободу слова та віросповідання. Згідно з п. 4.6 наведених вище Принципів судді, як і будь-якому громадянину, гарантується право вільного вираження думок, віросповідання, участі в зібраннях та асоціаціях. Однак у процесі реалізації таких прав суддя завжди турбується про підтримку високого статусу посади судді і не допускає дій, що несумісні з неупередженістю і незалежністю судових органів. Вказане обмеження зафіксовано у чинному законодавстві, а також діє у практиці Європейського суду з прав людини. Відповідно до ст. 10 Кодексу суддівської

етики суддя має утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності професійних суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя [5].

Практика Європейського суду з прав людини має досить яскравий прецедент, пов'язаний із несумісністю суддівських функцій із проявами релігійної діяльності. У лютому 1999 року суд виніс ухвалу щодо неприйнятності скарги Г. Піткевич проти Російської Федерації, в якій экс-суддя оскаржувала звільнення її з посади судді районного суду міста Ноябрьська Ямало-Ненецького автономного округу Російської Федерації. Підставою для такого рішення стало те, що Г. Піткевич активно проявляла свої релігійні переконання, виконуючи службові обов'язки. Зокрема, суддя молилася під час судових засідань, агітувала співробітників суду вступити до церкви, парафіяною якої вона була, проводила бесіди на релігійні теми з учасниками судового провадження тощо.

Вивчивши усі скарги громадян та інші обставини діяльності Г. Піткевич на посаді судді, регіональна кваліфікаційна колегія суддів у лютому 1998 року ухвалила рішення про звільнення її з посади. Як було зазначено у судовому рішенні, Г. Піткевич «завдала суттєвої шкоди репутації судді та спотворила авторитет цієї професії», що й стало причиною її звільнення. Справа пройшла всі судові інстанції в Російській Федерації, після цього экс-суддя подала заяву до Європейського суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини встановив, що Г. Піткевич звільнено відповідно до чинного законодавства Російської Федерації. Суд підкреслив, що обмеження, передбачені російським законодавством, відповідають цілям, згідно з якими права на свободу віросповідання і свободу слова можуть лімітуватися в контексті Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, вони були визнані «необхідними в демократичному суспільстві». Суд дійшов висновку, що скарга Г. Піткевич щодо порушення її прав на свободу віросповідання і свободу слова є недостатньо обґрунтованою. Висловлювання суддею думки з питання моральності сторони в судовому розгляді може свідчити про його упередженість, якщо тільки така думка не була необхідною для вирішення справи і обґрунтування винесеного судового рішення [24].

Наступним важливим обмеженням, пов'язаним із професійною діяльністю судді, є його обов'язок дотримуватися антикорупційного законодавства. Відповідно до Бангалорських принципів поведінки суддів, суддя та члени його родини не вправі вимагати чи приймати будь-які подарунки, позики, заповіти чи допомогу в іншій формі, якщо це викликано діями, які суддя скоїв, планує скоїти чи бездіяльністю у зв'язку з виконанням ним своїх посадових обов'язків. За умови відсутності заборон, що містяться в законі, чи інших законних обмежень,

що пов'язані з публічним викриттям, суддя має право приймати відповідні до випадку пам'ятні подарунки, нагороди та привілеї, якщо це зроблено без корисливих намірів і не має на меті якимось чином вплинути на виконання суддею своїх посадових обов'язків (п. 4.14, 4.15) [3, с. 28-34]. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» встановлює аналогічні вимоги і заборони щодо усіх посадових осіб органів державної влади, включаючи суддів (фінансовий контроль, заборона на отримання цінних подарунків, правила уникнення конфлікту інтересів тощо) [25].

Важливими також є правила несумісництва, закріплені в міжнародних рекомендаціях та чинному українському законодавстві. Так, загальновизнано, що суддя під час перебування на посаді не вправі займатися іншою оплачуваною діяльністю (за деякими винятками). Відповідна норма закріплена у ст. 53 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Перебування на посаді судді несумісне з одночасною діяльністю на іншій посаді у будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Суддя не має права поєднувати свою діяльність з підприємницькою або адвокатською діяльністю, будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої діяльності), а також входить до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках [4].

Порушення норм суддівської етики як підстава відповідальності судді

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, є підставою дисциплінарної відповідальності судді. Це положення дає досить обґрунтовані підстави вважати, що будь-яке грубе порушення норм нового Кодексу суддівської етики матиме наслідком накладення дисциплінарних стягнень на суддю. Однак відповідно до ст. 4 Кодексу порушення встановлених ним правил етичної поведінки не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини. Як справедливо підкреслив з цього приводу Я. Романюк, перший заступник Голови Верховного Суду України, суддя може бути притягнутий до відповідальності у разі, якщо вчинене ним порушення було грубим або систематичним, внаслідок чого було підірвано авторитет правосуддя [26]. Як уже зазначалося вище, порушення морально-етичних принципів поведінки судді є підставою для конституційної відповідальності судді, тобто звільнення його з посади

(пп. 5 ч. 2 ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції») [27].

Аналіз наведених положень свідчить, що чинне законодавство чітко не розмежує, які з указаних порушень є підставою для дисциплінарної відповідальності, а які – для звільнення. Отже, може статися подвійне покарання судді. Вирішення цих питань належить до компетенції Вищої ради юстиції (ВРЮ) та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ВККСУ, Комісія). Відповідно до п. 5 ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» за наслідками дисциплінарного провадження ВККСУ може прийняти рішення про направлення рекомендації до ВРЮ для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади за наявності для цього підстав. Отже, існує потреба в розмежуванні повноважень указаних органів у цій царині.

Узагальнення практики ВККСУ і ВРЮ свідчить, що порушеннями правил суддівської етики вважається: (а) зловживання алкоголем і систематична поява на робочому місці у нетверезому стані; (б) створення конфліктних ситуацій у колективі; (в) позапроцесуальні контакти (спілкування) зі сторонами у справі, яку розглядає суддя; (г) ведення способу життя, який не відповідає матеріальному становищу судді (тобто здійснення витрат, які явно перевищують задекларовані доходи). Іноді порушення процесуальних норм, а також правил внутрішнього трудового розпорядку суду можуть суперечити етичним стандартам суддівської діяльності. Якщо суддя систематично затримує виготовлення процесуальних документів, грубо поводиться з учасниками провадження у справі, порушує процесуальні строки, то такі дії можуть бути підставою для відповідальності судді. Іншим має бути ставлення до порушень етичних норм поза роботою. Якщо, наприклад, суддя з'явився у публічному місці в нетверезому стані в позаробочий час, не порушуючи при цьому прав інших осіб, такі дії, безумовно, не сприятимуть утвердженню авторитету судової влади і є очевидним порушенням суддівської етики. Однак навряд чи за таких умов можна порушувати питання про дисциплінарну відповідальність цього судді.

Світовий досвід свідчить про те, що порушення правил суддівської етики не є безумовною підставою для відповідальності судді. Приміром, у США питання застосування дисциплінарних стягнень вирішується з урахуванням таких чинників, як розумне застосування Кодексу поведінки суддів США, серйозність порушення, умисел судді, вплив неналежної поведінки судді на оточуючих та судову систему. Порушення норм вказаного кодексу може бути підставою для ініціювання дисциплінарного провадження щодо судді [3, с. 291].

Ураховуючи викладене, вважаємо, що порушення Кодексу суддівської етики можуть бути підставою для дисциплінарної або конституційної відповідальності суддів, якщо одночасно мало місце порушення

процесуального законодавства або визначених законом обов'язків судді. ВККСУ та ВРЮ мають оцінювати відповідні дії або бездіяльність суддів, зважаючи на наявність умислу судді та його наслідки. Вихідним критерієм притягнення судді до відповідальності має бути настання в результаті його неетичної поведінки негативних наслідків для забезпечення прав та основоположних свобод осіб, які були учасниками судового провадження. Недотримання суддею етичних норм у позаслужбовій діяльності, якщо це не пов'язано з відправленням правосуддя і не порушує прав і законних інтересів третіх осіб, не може розглядатися як підстава для відповідальності судді.

Досить цікава практика стосовно морально-етичних вимог до кандидатів на посади суддів склалася у ВККСУ. Відповідно до ч. 2 ст. 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» одним із складників кваліфікаційного іспиту є перевірка особистих і моральних якостей кандидата на посаду судді. Підкреслимо, що Комісія при проведенні добору суддів досить прискіпливо ставиться до цього питання, відмовляючи в рекомендації на посаду суддів особам, які, на її думку, не відповідають високим моральним вимогам, якими має володіти суддя. Ці факти Комісія встановлює під час спеціальної перевірки кандидатів.

Приміром, у липні 2012 року ВККСУ відмовила в рекомендації на посаду судді Березовського районного суду Одеської області й виключила з резерву кандидата на посаду судді С. Коренева через те, що його поведінка не відповідає нормам Кодексу суддівської етики. Під час спеціальної перевірки було з'ясовано, що С. Коренев був засуджений за вчинення навмисного злочину проти власності. Вироком апеляційного суду Одеської області від 21.06.2002 він був звільнений від відбування покарання у зв'язку із застосуванням амністії. Виходячи із формальних вимог пункту 3 ст. 88 Кримінального кодексу України С. Коренев не вважається таким, що має судимість. У постанові Вищого адміністративного суду України (ВАСУ) щодо оскарження экс-кандидатом на посаду судді вказаного рішення ВККСУ підкреслено, що «особа, раніше засуджена за вчинення умисного злочину, не може зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду і не може бути прикладом законослухняності». Відмовляючи С. Кореневу в задоволенні позову, ВАСУ визнав правомірною позицію ВККСУ. Суд не взяв до уваги доводи позивача про те, що він був звільнений від відбування покарання у зв'язку із застосуванням амністії, оскільки це не є реабілітуючою підставою [28].

Перспективи розвитку чинного законодавства у сфері суддівської етики

У деяких країнах ЄС та СНД успішно функціонують спеціальні комітети і комісії при органах суддівського

самоврядування, які контролюють дотримання суддями положень суддівської етики і надають обґрунтовані відповіді на запити суддів щодо належної поведінки у складних ситуаціях. Так, відповідно до п. 5 ст. 2 Кодексу суддівської етики Російської Федерації, ухваленого 19 грудня 2012 року, якщо суддя відчуває труднощі у визначенні того, чи буде його поведінка в конкретній ситуації відправлення правосуддя або в позасудовій діяльності відповідати вимогам професійної етики та статусу судді, або якщо суддя не впевнений, як діяти в складній ситуації, щоб зберегти незалежність і безсторонність, він вправі звернутися з відповідним запитом до Комісії Ради суддів Російської Федерації з етики за роз'ясненням, в якому йому не може бути відмовлено [18]. Ця Комісія є постійно діючим робочим органом Ради суддів Російської Федерації. В її складі 14 суддів різних юрисдикцій. Один раз на чотири роки склад Комісії оновлюється разом зі складом Ради суддів Російської Федерації, (діє в період між всеросійськими з'їздами суддів). Комісія з етики вправі давати висновки, які затверджуються на її засіданнях, що проводяться не рідше двох разів на рік. За даними голови Комісії Ради суддів Російської Федерації з етики Т. К. Андрєєвої, за три роки (2009-2011) діяльності Комісією розглянуто 20 звернень і надано 8 висновків. Більшість звернень надходить від суддів у відставці і стосуються вони можливості займатися тим чи іншим видом діяльності після завершення суддівської кар'єри (російське законодавство про статус суддів і Кодекс суддівської етики містять обмеження щодо цього). Також розглядаються питання прийняття суддею нагород і відзнак іноземних держав, громадських об'єднань, інших організацій тощо [29].

Варто зауважити, що діяльність російської Комісії з етики, незважаючи на значну чисельність суддівського корпусу цієї країни та її велику територію, є не дуже активною. Однак сам факт існування такого органу, чітке унормування його діяльності та можливість звернення судді до нього у разі виникнення складної ситуації, пов'язаної із застосуванням Кодексу суддівської етики, є суттєвим досягненням у сфері забезпечення гарантій суддівської незалежності.

Як справедливо зауважив Голова Вищої ради юстиції В. Колесніченко, для того щоб вітчизняний Кодекс суддівської етики став дієвим документом, обов'язковим для виконання кожним суддею, необхідно було б створити при радах суддів спеціальний орган з питань етики, моральної поведінки суддів, завданням якого було б упровадження положень Кодексу в практичну діяльність та контроль за його виконанням [30]. Цю ідею підтримує суддівське співтовариство. Так, у заключних положеннях одного з проектів Кодексу суддівської етики передбачалося, що для надання суддям консультативної допомоги щодо відповідності їх службової чи приватної діяльності правилам етики суддів при Раді суддів України має бути утворено дорадчий орган – комісію з пи-

тань суддівської етики. Згідно з цим проектом комісія з питань суддівської етики має формуватися Радою суддів України шляхом обрання виключно із числа суддів, які мають значний досвід та користуються довірою й авторитетом у суддівському середовищі. Очолює комісію член Ради суддів України. Комісія з питань суддівської етики діє на підставі положення, яке затверджується Радою суддів України. Висновки комісії з питань суддівської етики затверджуються рішеннями Ради суддів України [31]. Вважаємо, що запропонований варіант вирішення цієї проблеми досить вдалий і може бути використаний в процесі реформування вітчизняної судової системи.

Слід зауважити, що одним із основних напрямів діяльності комісії з питань суддівської етики має бути надання рекомендацій щодо вибору можливого варіанта етичної поведінки судді у певній ситуації. Питання, що стосуються порушення стандартів суддівської етики, належать до компетенції ВККСУ і ВРЮ – органів, які вирішують питання притягнення суддів до дисциплінарної та конституційної відповідальності.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що норми суддівської етики, розроблені й затвержені органами суддівського співтовариства – це важливий орієнтир у професійній діяльності та позаслужбовій поведінці судді. Дотримання етичних приписів – невід'ємний обов'язок судді, що продиктований його конституційно-правовим статусом. Суддівська етика, яка заснована на загальнолюдських моральних імперативах, є дієвим внутрішньокорпоративним механізмом забезпечення підзвітності суддів громадянському суспільству.

Джерела закріплення етичних стандартів суддівської професії залежно від ступеня їх імперативності можна поділити на: (а) конституційні норми, які регламентують правовий статус суддів; (б) законодавчі акти, що визначають посадові обов'язки судді; (в) акти органів суддівського співтовариства, які затверджують кодекси суддівської етики. Важливу роль у практиці органів, які уповноважені притягати суддів до відповідальності, відіграють міжнародно-правові стандарти суддівської етики, зокрема Бангалорські принципи поведінки суддів (схвалені резолюцією № 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року).

Порушення норм суддівської етики можуть бути підставою для юридичної відповідальності судді, якщо одночасно мало місце порушення процесуального законодавства або визначених законом обов'язків судді. ВККСУ та ВРЮ мають оцінювати відповідні дії або бездіяльність судді, враховуючи спрямованість його умислу та наслідки, що настали в результаті цього. Вихідним критерієм накладення санкцій на суддю має бути настання в результаті його неетичної поведінки негативних наслідків для забезпечення прав та основоположних свобод осіб, які були учасниками судового провадження.

Список використаних джерел:

1. Циппеліус Р. Юридична методологія: моногр. / Р. Циппеліус. – К., 2004. – С.
2. Міжнародні стандарти незалежності суддів: зб. документів / відповід. за випуск А. Г. Алексєєв. – К.: Поліграф-Експрес, 2008. – 184 с.
3. Модернизация статуса судьи: современные международные подходы: монография. / отв. ред. Т. Н. Нешатаева. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 336 с.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1900.
5. Кодекс суддівської етики: затв. XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/7EE5086FAF9454F5C2257B1F0048AC02?openDocument>. – Заголовок з екрана.
6. Самсін І. Л. Порушення правил етики судді як дисциплінарний проступок / І. Л. Самсін // Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 5 (93). – С. 35-38.
7. Городовенко В.В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: моногр. / В. В. Городовенко. – К.: Фенікс, 2007. – 224 с.
8. Подкопаєв С.В. Дисциплінарна відповідальність суддів: сутність, механізм реалізації: моногр. / С. В. Подкопаєв. – Х.: ВД "ИНЖЕК", 2003. – 206 с.
9. Кобликов А.С. Юридическая этика: учебн. пособ. / А. С. Кобликов. – М.: НОРМА-ИНФА*М, 2000. – 254 с.
10. Радутная Н.В. Этика судьи: моногр. / Н. В. Радутная. – М.: Рос. акад. правосудия, 2001. – 243 с.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження: Закон України № 2181-VI від 13.05.2010 // Офіц. вісн. України. – 2010 р. – № 37. – Ст. 1242.
12. Конституція України від 28.06.1996 // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
13. Про захист суспільної моралі: Закон України № 1296-IV від 20 листопада 2003 р. // Офіц. вісник України. – 2003 р. – № 52. – Ст. 2736.
14. Халдеев Л.С. Судья в уголовном процессе: практ. пособие / Л.С. Халдеев. – М.: Юрайт, 2000. – 501 с.
15. Про правила етичної поведінки: Закон України від 17 травня 2012 р. № 4722-VI // Офіц. вісник України. – 2012. – № 45. – Ст. 1739.
16. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 13 – С. 270-302.
17. Міжнародні стандарти у сфері етики та поведінки суддів // Юридичний журнал. – 2010. – № 10. – С. 75-109.
18. Кодекс судейской этики: утвержден VIII Всероссийским съездом судей 19 декабря 2012 г. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vkks.ru/publication/10738/>. – Заголовок с экрана.
19. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями ГА ООН від 29.11.1985 № 40/32 та від 13.12.1985 № 40/146. // Междунар. акты о правах человека: сб. документов. – М., 2000. – С. 168 – 170.
20. Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки: рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 17.11.2010 № R (94)12 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a38. – Заголовок з екрана.
21. Европейская хартия о законе "О статусе судей" от 10.07.1998 [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_236. – Заголовок с экрана.
22. У США 52-річну суддю викрили в сексі з молодим ув'язненим прямо у в'язниці [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig4026.htm>. – Заголовок з екрана.
23. Воронов К. Судейская карьера не прошла освидетельствование [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.judges.org.ua/dig4080.htm>. – Заголовок с экрана.
24. Решение Европейского суда по правам человека по вопросу приемлемости жалобы № 47936/99, поданной Галиной Питкевич против Российской Федерации от 8 февраля 2001 г. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oplykina.ru/nekotoryeresheniya-espch/pitkevich-protiv-rossii.html>. – Заголовок с экрана.
25. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 44. – Ст. 1764.
26. Будут ли наказывать судей за нарушение «этических» норм? [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.judges.org.ua/dig4004.htm>. – Заголовок с экрана.
27. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15 січня 1998 р. № 22/98-ВР [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/22/98-%D0%B2%D1%80/print1361285391842250>. – Заголовок з екрана.
28. Мнения судей ВАСУ, должны ли кандидаты в судьи отвечать Кодексу профессиональной этики, разделились [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.judges.org.ua/dig3364.htm>. – Заголовок с экрана.
29. Андреева Т. К. Работа Комиссии по этике необычайно сложна / Т. К. Андреева, заместитель Председателя Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации, председатель Комиссии Совета судей России по этике: интервью [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://zhurnalsudya.ru/archive/2012/4/?article=527>. – Заголовок с экрана.
30. Обговорено проект Кодексу суддівської етики [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/21086/>. – Заголовок з екрана.
31. Кодекс суддівської етики: проект [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki.pdf>. – Заголовок з екрана.